

De Franse refugiés en de Waalse kerken

P.L. van Enk

Transparant 16.2 (april 2005) 4-11

[4] De integratie van de Hugenoten die rond 1685 met tienduizenden tegelijk naar onze streken waren gevlucht om te ontkomen aan de vervolging van Lodewijk XIV, is een beroemd succesverhaal. Het is waar dat er mislukkingen zijn geweest: sloebbers die zich niet konden aanpassen, geen plek vonden op de arbeidsmarkt en wie niets anders overbleef dan te zwerven op straat, waar zij de schrik werden van nette burgerlieden. Maar verreweg de meeste asielzoekers wisten in de noordelijke Nederlanden hun weg te vinden; ze namen de plaatselijke zeden en gewoonten over en slaagden erin een nieuw bestaan op te bouwen. Hun kindskinderen zouden gewone Nederlanders worden, niet te onderscheiden van de nakomelingen van hun gastheren.

Kan me de asielzoekende Hugenoten dan ten voorbeeld stellen aan de immigranten van onze dagen die van overheid en samenleving steeds dringender te horen krijgen dat zij sneller moeten integreren? Maar dan zou men voorbijzien aan een groot verschil: anders dan de in meerderheid islamitische vreemdelingen van vandaag, kwamen de Hugenoten destijds in een omgeving terecht waar hun gereformeerde godsdienst de dominerende was. Eindelijk konden zij zonder angst voor de repressie die in het vaderland hun dagelijks brood was geweest, openlijk hun geloof belijden. Het gastland beschikte over kerkelijke en sociale structuren die het mogelijk maakten hun opvang en begeleiding te organiseren – structuren waarin werd voorzien dank zij de Waalse kerken wier pastorale en diaconale zorg voor de integratie van de Hugenoten in de noordelijke Nederlanden van onmetelijk belang is geweest.

Dit artikel wil zowel de immigratie van vervolgte Franse calvinisten in herinnering brengen, als ook de arbeid die de Waalse diaconieën hebben verzet om deze refugiés te ontvangen en hen op weg te helpen naar een toekomst in dit voor hen vreemde land.

De vroege immigratie

De eerste Waalse kerken in de noordelijke Nederlanden waren in de jaren tachtig van de zestiende eeuw gesticht door gereformeerden afkomstig uit de zuidelijke provincies die waren gevlucht voor de Spaanse repressie. Daar was het protestantisme een dertigtal jaren tevoren gegroeid, tegen de verdrukking door Karel V in. Aanvankelijk liepen er allerlei stromingen door elkaar heen: lutheranen, sacramentariërs en baptisten en volgelingen van Windesheim (beide laatste tendenties zouden later als libertijnen zou worden aangeduid). Hier en daar vormden deze protestanten groepjes voor bijbelstudie die verstolen samenkomsten hielden. Op verzoek van enkele van die clubjes stuurde de gereformeerde kerk van Straatsburg Pierre Brully – die in die stad huisgenoot van Calvijn was geweest – om er orde te scheppen en hij stichtte in enkele jaren tijd kerken die, weliswaar nog altijd clandestien, maar toch naar ordentelijk calvinistisch model gingen functioneren. Dat gebeurde onder meer in Valenciennes, Doornik, Brugge, Oudenaarde en vooral Antwerpen, welke laatste stad een knooppunt werd vanwaaruit de nieuwe beweging aan invloed won. In de jaren zestig zouden er gereformeerde synodes worden gehouden.

Guido de Brès

Aan deze ontwikkeling is ook de naam van Guido de Brès verbonden. Hij bewerkte in 1561 voor Nederlands gebruik de ge-[5]loofsbelijdenis die de Franse gereformeerde kerken twee jaar tevoren tijdens hun eerste synode – in het diepste geheim gehouden in het hart van een zeer katholiek Parijs – hadden vastgesteld. De Fransen hadden al een jaar of dertig een hevige

repressie verduurd en hoopten het koninklijk gezag milder te kunnen stemmen. De *Confessio gallicana* (en een kerkorde) moest het koninklijk gezag overtuigen zowel van hun orthodoxie als van hun vreedzame bedoelingen en het mogelijk maken dat de gereformeerde minderheidskerk zou worden geduld naast de officiële staatskerk, de Rooms-Katholieke Kerk. Een dergelijke pluralistische situatie had nog nooit ergens bestaan; de hoogst voorzichtige Calvinist had er niet in geloofd en hij was het initiatief van zijn Franse volgelingen dan ook niet gunstig gezind geweest. Het zou dan ook niet het verhoopte resultaat oogsten.

Maar Guido de Brès koos voor dezelfde strategie. Hij nam van de Franse geloofsbelijdenis en kerkorde de hoofdlijnen over. Zo ontstond de *Confessio belgica* die het hart van Philips II moest winnen. De Brès vond een eigenaardige manier om hem zijn stuk aan te bieden: in het holst van de nacht van 2 november wierp hij het stuk eenvoudig over de muur van het kasteel van Doornik waar de koning op dat moment toevallig verbleef, een wijze van bestellen die geen blijk gaf van groot vertrouwen. En inderdaad zou de vorst de dissidente kerken nooit enige ruimte van bestaan hebben geboden. Toch zou de *Confessio belgica* een grote toekomst tegemoet gaan. Het stuk werd een basisdocument voor de Nederlandse gereformeerde kerken. In het Nederlands vertaald, werd het in 1571 door de synode van Emden aanvaard als hun officiële geloofsbelijdenis. Enigszins bewerkt zou het krachtens een besluit van de synode van Dordrecht van 1618/1619 deel gaan uitmaken van de 'Formulieren van Enigheid' van de Nederlandse kerk.

Repressie en opstand

Intussen was in de zuidelijke Nederlanden de repressie blijven voortwoeden. Guido de Brès werd zelf een van de vele slachtoffers. In 1566 stierf hij in Valenciennes aan de galg. De kerken bleven ondergedoken. De opstand die uitbrak, dwong de langvoogdes Margarethe van Oostenrijk tot een aarzelende houding die de calvinisten in staat stelde uit de clandestiniteit tevoorschijn te komen, openlijk de bekende hagenpreken te bezoeken en de beeldenstorm te ontketenen. Maar spoedig werd de geduchte Alva naar het opstandige gebied gestuurd om er met een groot huurlingenleger orde op zaken te stellen. Dit dwong veel gereformeerden uit bedreigde steden uit te wijken naar noordelijker plaatsen waar de calvinisten de macht in handen hadden gekregen: Ieper, Brugge, Gent, Oudenaarde, Antwerpen.

Niet veel later, begin jaren zeventig, heroverde een nieuwe generaal, Famese, de ene Vlaamse stad na de andere en nu emigreerden de eerder verdrevenen – inmiddels vergezeld door Franse vluchtelingen die na de Bartholomeüsnacht uit Frankrijk naar het noorden waren gekomen – naar Zeeland en Holland waar sinds de inneming van Den Briel (1572) het verzet tegen de Spanjaarden en ook het calvinisme inmiddels vaste voet hadden gekregen. De komst van de immigranten zou voor de gereformeerden in noordelijk Nederland een belangrijke versterking betekenen. Willem van Oranje rekruteerde uit hun midden zijn belangrijkste medewerkers: Philippe van Marnix van Sint Aldegonde uit Brussel en Jean Taffin uit Metz, die Oranje's hofpredikant werd.

De Waalse kerken

De keus van de Waalse vluchtelingen voor de noordelijke Nederlanden als wijkplaats was logisch: hier verbleven ze in hetzelfde staatsverband en konden ze hun eigen taal blijven spreken. Het Frans was bij de elite van de Verenigde Provinciën welbekend; aan het prinselijk hof in Delft was het de voertaal. Op de tweede nationale synode, gehouden in 1578 in Dordrecht, werd zowel het Nederlands als het Frans gebruikt. Maar de kerkdiensten kon men bezwaarlijk in twee talen tegelijk houden. Daarom stichtten de Waalse vluchtelingen her en der hun eigen kerken waar in het Frans werd gepreekt. De eerste ontstond in Middelburg (1574), later volgden – om de belangrijkste te noemen – Utrecht (1583), Leiden (1584), Amsterdam (1585), Dordrecht, Haarlem en Delft (1586), Rotterdam en Breda (1590), Den Haag

(1591), Den Bosch (1631) en Maastricht (1633). Aanvankelijk waren er veertig in totaal. Ze behoorden tot het verband van de nationale ‘nederduitse gereformeerde kerk’ maar kregen krachtens een besluit van de synode van 1578 een zekere autonomie en hielden twee keer per jaar een eigen synode. Op de nationale synode waren zij door een delegatie vertegenwoordigd. Op veel plaatsen wezen de autoriteiten hun kerkgebouwen toe die aan de katholieke eredienst waren onttrokken. In Delft had de prins van Oranje gekerkt in de kapel van het voormalige Sint Agatha-klooster die na het vertrek van het hof naar Den Haag in 1584 de Waalse kerk werd (en nog altijd is).

De Waalse predikanten werden aanvankelijk alleen door de theologische faculteit van Leiden opgeleid, maar van 1606 af stichtten zij een College Wallon, aan de Groenhazengracht in Leiden, dat proponenten op hun taak voorbereidde onder toezicht van de synode. De bursalen plachten hun studie af te sluiten op de theologische academie van Saumur in Frankrijk waar zij hun kennis van de Franse taal konden perfectioneren.

Hoeveel Waalse calvinisten hebben in de noordelijke Nederlanden een wijkplaats gevonden? Het is niet met zekerheid te zeggen, maar het moeten er enkele duizenden zijn geweest. Rond 1585 werden er in Leiden op twaalfduizend volwassen mannen vierhonderd vluchtelingen geteld. In de andere groter steden zullen het er weinig minder zijn geweest. [6]

De immigratiegolven

Weldra hebben ook uit Frankrijk afkomstige calvinisten de kerkelijke organisatie van hun Waalse geloofsgenoten ontdekt. Als zij in crisissituaties gedwongen waren hun vaderland te verlaten, zouden de Waalse kerken hun vluchthaven worden. De eersten meldden zich in 1585, na aanvaarding van een edict dat hun de keus liet tussen bekering tot het katholicisme of verbanning. Ook in de decennia die volgden, zouden tijdelijke calamiteiten af en toe kleine groepjes Franse calvinisten aanleiding geven om naar onze streken uit te wijken. Dit gebeurde bijvoorbeeld toen kardinaal de Richelieu er in slaagde de politieke en militaire structuren te ontmantelen die de Hugenoten hadden kunnen opbouwen dankzij het Edict van Nantes, dat hun in 1598 een zekere mate van godsdienstvrijheid had gebracht. Na de spectaculaire val van La Rochelle – tot dan hoofdstad van de Franse gereformeerden – en de vernietiging van Privas (1628, resp. 1629) week een golf Franse calvinisten uit naar ons land.

Tegen 1670 leefden ongeveer achthonderd gevluchte Franse families in de noordelijke Nederlanden. Niet allen hadden nog behoefte aan Franstalige kerkdiensten; velen waren de Nederlandse taal machtig geworden en Nederlandse kerken gaan bezoeken. Sommige Waalse kerken gaven de geest; hun aantal daalde van veertig naar zesentwintig.

Herroeping van het Edict

In deze neergaande ontwikkeling kwam een radicale ommekeer na het aantreden van Lodewijk XIV als koning van Frankrijk. Door de protestanten in zijn rijk het ieven zo zuur maken dat velen niets anders overbleef dan de vlucht naar het buitenland, heeft hij onbedoeld de Waalse kerken tot grote bioei gebracht. De Zonnekoning wenste zijn natie te smeden tot een eerlheid, vooral ook in spirituele zin, die haar tot de machtigste ter wereld moest maken. Hij duldde geen onderdanen die anders geloofden of dachten dan hij. Op zijn instigatie en onder zijn directe leiding werd een minutieuze reglementering ontworpen die de Franse calvinisten Stap voor stap van hun rechten en vrijheden ontdeed. Toen de grote meerderheid desondanks gewoon gereformeerd bleef, stond de koning zelfs de schande van de ‘*dragonnades*’ toe: soldaten werden bij hen ingekwartierd met de opdracht een zo groot mogelijke wanorde aan te richten; verkrachting van echtgenotes en dochters, minering van fmancien, vernieling van het huisraad. Pas onder pressie van deze barbaarse verdrukking gingeri de calvinisten tot masshie, maar geveinsde bekering over. In 1685 concludeerde de koning dat

zijn rijk geen gereformeerden meer onder zijn inwoners telde en dat het Edict van Nantes dus kon worden herroepen.

Sinds het gezag met zijn anti-protestantse beleid was begonnen, was de exodus uit het koninkrijk weer gaan zwellen. Meteen werd emigratie verboden, op straffe van slavernij op de galeien voor de mannen en geseling voor de vrouwen. Vrouwen en kinderen gingen het klooster in, bezittingen werden gecontisqueerd, voor een deel ten bate van verklikkers. Toch bleven zeer velen proberen te ontkomen aan agenten en premiejagers die de grenzen bewaakten. Duizenden bewoners [7] van de westelijke regio's, Poitou, Aunis, Saintonge, Normandië, ontkwamen via de zee; hun landgenoten in het noorden benutten de smokkelroutes over land en die uit Dauphiné en Bourgondië vluchtten naar Zwitserland. De gereformeerden van Languedoc en de Cevennen hadden de minste kans om weg te komen; het was dan ook daar dat het verzet in 1702 in een bloedige guerrilla tot uitdrukking zou komen.

De bestemming van de vluchtelingenstromen varieerde. De westerlingen reisden naar Engeland of naar de Nederlanden, sommigen om door te reizen naar Amerika, Suriname of Kaap de Goede Hoop. De emigratie uit het oosten van Frankrijk kwam voor een belangrijk deel in Duitse landen en steden terecht. Voorzichtig geschat heeft het totale getal van Franse protestanten die aldus werden weggejaagd, tweehonderdduizend bedragen.

De immigranten

Ruwweg een derde van hen heeft in de noordelijke Nederlanden zijn deinitieve bestemming gevonden. Van 1681 af wies de stroom snel. Amsterdam had tot 1684 tweeduizend refugiés ontvangen, een jaar later vijfduizend en tegen de eeuwwisseling vijftienduizend. Van tijd tot tijd, afhankelijk van de conjunctuur, kwamen de vluchtelingen in golven – in 1697 bijvoorbeeld, toen bij het sluiten van de vrede van Rijswijk duidelijk werd dat het lot van de protestanten in Frankrijk niet zou veranderen. De anti-Franse internationale liga van Augsburg had Lodewijk tot onderhandelen gedwongen en nu werd van Willem III, die in dit bondgenootschap een drijvende kracht was geweest, verwacht dat hij de Franse koning zou dwingen tot invoering van althans enige godsdienstvrijheid. Maar de prins was aan het eind van zijn krachten, hij had zijn belangrijkste doelen trouwens bereikt en liet zijn Franse geloofsgenoten aan hun lot over. Toen die doorkregen dat hun situatie uitzichtloos was geworden, paktten opnieuw honderden hun boeltje. Er arriveerden er zoveel in onze streken dat de Staten Generaal zich tot de Zweedse koning Karel VII wendden met het verzoek de vers gearriveerde vluchtelingen op zijn in Duitsland gelegen grondgebied toe te laten. In 1703, nadat Lodewijk XIV zich van het prinsdom Orange had meester gernaakt, kwam een nieuwe stoot vluchtelingen aanzetten, evenals in 1713 toen krachtens de vrede van Utrecht de stad Rijssel naar Frankrijk overging (en Lille werd). Zolang de vervolgingen in Frankrijk voortgingen, zochten haar protestanten asiel in ons land.

Een zo grote aanwas van de bevolking, zeventigduizend zielen op een inwonertal van ruwweg twee miljoen, en dat in een tijdbestek van twee decennia, moet de samenleving voor problemen hebben gesteld. De Waalse kerken hebben ervoor gezorgd dat die meestal soepel en menselijk zijn opgelost. De nieuwelingen werden hier ontvangen door geloofsgenoten die in een betrekkelijk vers verleden hetzelfde lot hadden gekend en beter dan wie ook begrepen wat er nodig was om hen in staat te stellen hun plaats in het gastland te vinden. De autoriteiten hebben dan ook dankbaar van deze expertise gebruik gemaakt.

Financiële steun

De refugiés kregen bijna meteen burgerrecht, gedurende lange tijd vrijstelling van belastingen, kosteloos lidmaatschap van de gilden, vrijstelling van deelneming aan militieën en, eventueel, een startkapitaal voor het opzetten van een eigen bedrijf. De Waalse diaconieën deelden geld uit, afkomstig uit eigen kassen of openbare collectes die waren georganiseerd door de

overheid. De inzamelingen hadden veel succes onder een bevolking die van de vluchtelingen gehoord had wat ze hadden moeten verduren en de Franse koning daarom bijzonder vijandig gezind was. In Amsterdam werd op een vasten- en biddag tienduizend gulden opgehaald, een kerkcollecte in Leiden bracht in 1685 achttienduizend gulden op en in Haarlem achtduizend gulden (waarvan een groot deel door de katholieken uit die stad werd bijgedragen).

Maar ook verstrekten lokale magistraten subsidies. In Rotterdam stelden het stadsbestuur en de Waalsesdiaconie een commissie in die de behoeftige refugiés moest bijstaan. Voorwaarde was dat die al vier jaar lid van een kerk waren geweest. Wie aan die voorwaarde niet voldeed, kreeg vooral steun in natura. Dorpen uit de omgeving van de stad stuurden 's winters turfschepen om brandstof aan de vluchtelingen uit te delen. In Amsterdam kregen refugiés die niet door de Waalse diaconie werden geholpen, vijfenzeventig florijnen per jaar. In 1743 bedroeg het totaal van deze uitkeringen in Amsterdam nog tweeënvijftigduizend florijnen.

Ten behoeve van de weduwen en jonge meisjes werden, onder de patronage van koningin Mary, gemalin van Willem, huizen gesticht waar ze aan handwerken deden en aan geïnteresseerden Franse les gaven. Deze dames betaalden vierduizend florijnen om hier te worden ondergebracht; voor wie dat niet kon opbrengen, lapte de overheid bij. De Staten Generaal voteerden in 1689 een bedrag van tienduizend florijnen om behoeftige vrouwen onder de vluchtelingen te hulp te komen.

Voor deze liefdadigheid hadden de Nederlandse staten en steden weinig aansporing nodig. Ze stonden onder druk van een virulente anti-Franse stemming in onze streken. Er waren Nederlandse calvinisten die aan hun katholieke landgenoten wilden vergelden wat de Franse protestanten in hun land hadden ondergaan. Prins Willem III verzette zich daartegen resoluut en met succes, maar hij maakte wel gebruik van de pressie van de publieke opinie om de regenten van Holland en vooral Amsterdam te winnen voor deelneming aan het bondgenootschap dat tegen Frankrijk ten strijde trok. Bang voor haar negotie had de stad neutraal willen blijven, maar het volk was zo verontwaardigd over de methoden die Lodewijk tegen de calvinisten aanwendde, dat ze nu moest toegeven. Mede daardoor heeft Willem III zijn militaire missie tegen Jacobus II – een bondgenoot van de Franse koning – met succes volbracht en de Engelse troon bezet.

Beroepen

De Nederlandse autoriteiten zijn stellig begaan geweest met het vaak treurige lot van vluchtelingen die berooid en uitge-[8]put arriveerden. Een zekere berekening was hun intussen ook niet vreemd. De Franse calvinisten hadden een reputatie van hoge moraliteit, ijver en vakmanschap en de Nederlandse autoriteiten koesterden de hoop dat de komst van bekwame ambachtslieden zou bijdragen aan de versterking van onze economie. Ze gingen zover dat zij, heel modern, potentiële slachtoffers van Lodewijks politiek in Frankrijk probeerden te lokken met aantrekkelijke vestigingsvoorwaarden. De stad Amsterdam adverteerde ermee in regionaal verschijnende, clandestiene gazetten. Ook minder bevolkte regio's, zoals Friesland, waren geïnteresseerd in de opvang van vluchtelingen; de refugiés kregen er gratis grote stukken braak land dat door de plaatselijke bevolking was verwaarloosd. Groningen spiegelde de refugiés de gezondheid van zijn lucht voor, de vruchtbaarheid van zijn bodem, de gunstige rivierenloop, de aanwezigheid van een academie, Latijnse scholen en een Waalse kerk.

In het beroepenpatroon van de vluchtelingen was de textielsector (wol, zijde en laken) sterk vertegenwoordigd. Hierop waren de wewingsactiviteiten van menige stad en provincie dan ook gericht geweest: zij hoopten de productie in deze sector die een beetje in het slop was geraakt, nieuw leven te kunnen inblazen met verse mankracht en vaardigheid uit Frankrijk. In Amsterdam, Haarlem, Leiden, Utrecht en Dordrecht verrezen nieuwe fabrieken en ook elders

werd bestaande capaciteit vergroot. Lang niet altijd hadden deze pogingen om van de immigratie te profiteren succes. Bekend is het geval van een zekere Pierre Baille die in de Languedoc directeur was geweest van een koninklijke textiel fabriek met vijftienhonderd arbeiders die wollen en zijden stoffen had geproduceerd. Hij liet deze positie in de steek, vluchtte en kwam in Amsterdam terecht waar hij de stedelijke magistraat het verzoek voorlegde er eenzelfde fabriek te mogen opzetten. Het stadsbestuur gaf hem zijn vertrouwen, een krediet van vijftigduizend florijnen en als bedrijfsruimte een voormalig ziekenhuis, in de buurt van de Weteringschans. Baille zou luxe stoffen produceren die in onze streken nog niet bekend waren en uitsluitend lotgenoten engageren. Hij nam zestig wevers en later nog eens 240 wezen in dienst. Maar de zaak marcheerde niet en Baille ging failliet, in 1684.

De beroepenlijst was veel breder. Er kwamen militairen naar onze streken (tegen de zeshonderd officieren zouden in 1688-1689 meedoen met de Glorieuze Revolutie van Willem III), dominees, artsen, advocaten, notarissen, onderwijzers. Onder de ambachtslieden waren er specialisten in de productie van luxe artikelen die men hier nog niet kende: goud- en zilverbrokaat, waaiers en kandelaars, ivoorbewerkers, edelsmeden, horlogemakers en boekbinders die kostbare banden 61 la Francaise konden maken. In Amsterdam landde op een goede dag een heel contingent uit het Normandische plaatsje Caudebec: dat waren ambachtslieden die hoeden fabriceerden van dezelfde naam: caudebecs. De meeste van hen namen hier hun oude stiel weer op en begonnen nieuwe bedrijfjes.

Problemen

Toch is in het algemeen de impact van al deze nieuwe bedrijvigheid op de welvaart een beetje tegengevallen. Dat zou een gevolg zijn geweest van het feit dat de Nederlanden, om hun handelseconomie vrij baan te geven, het verkozen om buiten het alom heersende protectionisme te blijven en een nadelige concurrentiepositie van het eigen productieapparaat voor lief te nemen. Overigens was de grote meerderheid van de vluchtelingen eenvoudig te berooid om onmiddellijk aan versterking van de Nederlandse economie te kunnen bijdragen. Voor velen dreigde verpaupering. Ze hadden langdurige bijstand nodig, eerst om in elementaire levensbehoeften te kunnen voorzien en verder om een vak te leren dat hen in staat zou stellen een nieuw bestaan op te bouwen. Daarvoor waren zij dan meestal afhankelijk van de Waalse diaconie en het kon jaren duren voordat zij op eigen benen konden staan.

Juist die lange duur zou problemen opleveren. De overweldigende solidariteit die de samenleving gedurende de eerste jaren had opgebracht, begon halverwege de jaren negentig te slijten. Autochtonen gingen klagen over overlast van paupers die langs de straten zwierven, er ontstond ergernis over de voorrechten die aan de immigranten waren verleend en waarvan de Nederlanders verstoken bleven. De collectes brachten minder op; loterijen kwamen ervoor in de plaats. Om financiële redenen werd het nodig geacht de instroom van asielzoekers te beperken. Nu de immigratie het verhoopte economisch herstel niet bleek te bewerkstelligen en de verpaupering toenam, werden de speciale rechten van de refugiés geleidelijk afgeschaft en werd hun het recht op naturalisatie verleend. H. Bots meent dat daarmee de vluchtelingen in feite werden gedegradeerd door tweederangs burgers omdat de naturalisatie hun geen toegang verschafte tot officiële ambten. Ze werden rechteloze vreemdelingen.

De dominees

Een markante groep refugiés werd gevormd door de dominees. De *pasteurs* van de Franse kerken hadden bij de herroeping van het Edict van Nantes veertien dagen de tijd gekregen om hetzij zich tot het katholicisme te bekeren, hetzij naar het buitenland te vertrekken (met achterlating van hun kinderen als die ouder dan zeven jaar waren geworden). Zeshonderd verkozen de verbanning; 363 van hen klopten aan in noordelijk Nederland. Dank zij de komst van de refugiés [10] was voor de Waalse kerken een tijd van grote bloei begonnen. Er werden

nieuwe gesticht; hun getal zou tot 68 oplopen. Bovendien ontstonden er enkele ‘églises Francaises’, Franse kerken die niet tot de Waalse gemeenschap behoorden. Er was dus ineens een overvloed aan open posten voor predikanten, maar toch lang niet genoeg om allen werk te kunnen bieden. Alleen Amsterdam telde er vijftig. Ze preekten bij toerbeurt in een oude schermacademie die door de lokale autoriteiten aan de Waalse kerk was toegewezen en veertienhonderd gelovigen kon bevatten. Maar veel dominees bleven werkloos; ze kregen een jaarpensioen van vierhonderd florijnen als ze gehuwd, en van tweehonderdvijftig florijnen als ze niet gehuwd waren. De synode zag er streng op toe dat de geïmmigreerde predikanten recht in de leer zouden blijven. Ze moesten in een getekende verklaring gehoorzaamheid aan de leer van de synode van Dordrecht beloven, want van sommigen wist men dat ze met de ideeën van Arminius en Socinus sympathiseerden.

De Franse predikanten maakten indruk als kanselredenaar. De Nederlandse kerkgang-ers zullen een sobere, schoolse, soms boerse wijze van preken gewoon zijn geweest. De stijl van de gevluchte voorgangers was aan een andere retorische traditie ontsproten. Hun betoog ontwikkelde het centrale idee van een tekst in een strakke lijn; het bestond als het ware uit één stuk, oplopend in een smartelijke spanning om ten slotte uit te komen op een troostende conclusie. De presentatie was misschien wat pompeus, maar het taalgebruik geraffineerd en puur.

Schrijvers

Veel gevluchte predikanten schreven ook; ze maakten voor de verspreiding van hun geschriften gretig gebruik van de rijke mogelijkheden geboden door de Nederlandse drukkerijen. Deze sector, veruit de grootste voorziener van boeken, tijdschriften en pamfletten ter wereld, versterkte haar toonaangevende positie nog dank zij de komst van tal van gevluchte drukkers, journalisten en boekhandelaren. De Nederlandse drukkers en uitgevers beschikten over een fijnmazig, internationaal distributiesysteem en konden schrijvers en intellectuelen die hun stem wilden laten horen een ideaal platform bieden.

De grootste onder de gevluchte Franse auteurs was de wijsgeer Pierre Bayle die zich in Rotterdam had gevestigd en daar zijn *Dictionnaire historique et critique* produceerde, als historische, taalkundige, filosofische en theologische encyclopedie een monument van eruditie. Met zijn periodiek *Les Nouvelles de la République des Lettres*, een internationale periodiek voor geleerden – de eerste in zijn soort – schiep hij een gemeenschap van denkers en onderzoekers die niet alleen nationale grenzen maar ook politieke en religieuze scheidslijnen overschreed. Bayle was ‘de vader van de moderne recenserende pers’. Het was deze filosoof die zijn gastland dankbaar heeft bedacht met een eervol compliment: hij noemde de Nederlanden ‘de grote ark der voortvluchtigen’ (*la grande arche des fugitifs*).

Journalistiek

In de Nederlandse steden werd ook een intense journalistieke activiteit beoefend. Sinds zij in 1620 de eerste *Courant d’Italie et d’Allemagne* hadden uitgebracht, waren de drukkers begonnen het continent te overstroomden met tal van kwalitatief hoogwaardige, Franstalige gazetten. Vooral in Frankrijk waar onder de verdrukte protestanten de nieuwshonger groot was, vonden die aftrek. Deze markt werd bediend door uit Frankrijk afkomstige protestantse journalisten die zich al voor de herroeping van het Edict van Nantes in Nederland hadden gevestigd. De journalisten van die tijd profiteerden van een klimaat van betrekkelijke vrijheid – wanneer de overheid een of ander blad verbood wegens te grote vrijmoedigheid, gingen zij vrolijk onder een andere naam verder – en waren uitstekend geïnformeerd.

De gazetten dienden ook ter vertroosting en bemoediging van de in Frankrijk achtergebleven geloofsgenoten. De man die zich in dit opzicht het meest heeft gewoerd, was de fanatieke predikant Pierre Jurieu die, eveneens in Rotterdam gevestigd, geregeld *Lettres pastorales* naar Frankrijk zond, aanvankelijk om de protestanten daar op te roepen het Baby-

Ion van hun geestelijke ballingschap te verlaten, later om hen op te ruien tegen het goddeloze koninklijk gezag. Jurieu staat vooral bekend om een bijzonder concrete uitleg van de Apocalyps; de verwerkelijking van Johannes' profetieën was aanstaande en zou in Frankrijk leiden tot de val van Lodewijks bewind en de triomf van de gereformeerde kerk. Jurieu had uitgerekend dat dit in 1689 zou gebeuren en was ervan overtuigd dat hij ter gelegenheid van Pasen van dat jaar in de Parijse Notre Dame [11] zou preken! De vurige, opzweepende toon van zijn *Lettres pastorales* maakte diepe indruk op de geloofsgenoten die, vooral in het zuiden van Frankrijk, levensgevaar moesten trotseren om in het diepste geheim hun godsdienst te kunnen belijden. Toen de voorspelling van Jurieu ten slotte niet uitkwam, werd hij het slachtoffer van een depressie, net als trouwens veel van zijn lezers die uit zijn brieven hoop hadden geput.

Bij alle vurigheid, was Jurieu overigens ook merkwaardig naïef. In zijn directe omgeving werd een Franse spion betrapt die jarenlang vrijelijk in en uit had kunnen lopen en aan wie hij precaire geheimen had verklapt: vluchtroutes, gidsen, correspondenten in Frankrijk. Het is aan deze zorgeloosheid te wijten dat menige protestant jarenlang op de galeien zijn slaven dienst heeft moeten doen.

Bayle versus Jurieu

Net als Bayle was Jurieu afkomstig uit Sedan. Zij waren grote vrienden geweest. De Rotterdamse magistraat had hen met een erebaantje bedacht: er was een *École illustre* gesticht waarin zij als hoogleraar periodiek een redevoering moesten houden. Maar na hun vlucht waren zij in conflict geraakt. Bayle verwierp – net als de meeste ambtgenoten van Jurieu trouwens – diens eschatologische fantasieën. Bovendien hadden zij een tegengestelde staatkundige visie. Jurieu's felle kritiek op de politiek van Lodewijk XIV had hem ertoe gebracht de absolute monarchie te verwerpen: de koning diende de wil van het soevereine volk te doen. Bayle bleef voorstander van de absolute monarchie maar pleitte tegelijkertijd voor verdraagzaamheid en gewetensvrijheid. De polemiek tussen Jurieu en Bayle liep zo hoog op dat de consistorie van Rotterdam hun ten slotte het zwijgen oplegde.

De intense journalistieke, letterkundige en polemische activiteit van Franse predikanten en intellectuelen trok in Nederland en daarbuiten veel aandacht. In onze streken vlamden op vele plekken haarden van Franse cultuur. Dat is minder geworden naarmate de hoop van de vluchtelingen verging dat zij ooit, als protestant, naar het vaderland zouden kunnen terugkeren. Geleidelijk zou het gros van de refugiés opgaan in de Nederlandse bevolking. Ze vertaalden hun naam – Le Jeune werd De Jong, Dujardin Van 't Hof – en *integreerden*, zoals dat tegenwoordig heet.

Slot

De Waalse diaconieën hebben zich het lot van de vervolgte geloofsgenoten nog lang aangehouden; zij breidden hun activiteiten uit ten bate van de gereformeerden die in Frankrijk de repressie aan den lijve ondewonden. Ze hielden collectes ten bate van de galeislaven die in de marinebases van Toulon en Marseille, gekluisterd op roeibanken, hun dagen sleten. De opbrengst van die inzamelingen werd overgemaakt naar een Franse correspondent die het op zijn beurt in handen wist te spelen van een in vertrouwen genomen Turkse galeislaaf.

Een Waalse commissie bedreef diplomatie ten gunste van de vervolgd en zamelde sommen in om galeislaven die Algerijnse reders in handen waren gevallen vrij te kopen. Nadat de legendarische Marie Durand na achtendertig jaar gevangenschap de sinistere Tour de Constance, in Aigues-Mortes in het uiterste zuiden van Frankrijk had mogen verlaten, kende de Waalse kerk van Amsterdam haar een pensioen van honderdvijftig francs toe.

Onder het vernederlandste nageslacht van de gevluchte Hugenoten zijn er nog enigen, een kleine groep, die zich hun afkomst bewust zijn en de geloofstrouw van hun voorvaderen

in ere willen houden. Voor hen bestaan nog veertien, meestal zeer kleine, Waalse kerken. Maar de grote meerderheid van de nakomelingen – een derde van de Nederlandse bevolking zou Hugenotenbloed in de aderen hebben – weet nergens meer van en is zo geïntegreerd dat ze wel net zo verontrust zal zijn als de rest over de komst van zoveel vreemdelingen die, dit keer afkomstig uit verdere streken, in onze dagen aan onze poorten zijn komen aankloppen.

Personalia

P.L. van Enk is publicist, auteur van *De aftocht van de ARP*, Kampen 1986, en *De opstand kwam van de bergen. De oorlog in de Cevennen 1702-1710*, Soesterberg 2002.

Literatuur

-H.-H. Bolhuis, 'La Hollande et les deux Refuge', in: *Bulletin Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, oct.-déc. 1969.

-H. Bots, G.H.M. Posthumus Meyjes, F. Wieringa, *Vlucht naar de vrijheid. De Hugenoten en de Nederlanden*, 1985.

-Prof.dr. F.L. Rutgers, "Calvijns invloed op de reformatie in de Nederlanden", rectorale rede aan de VU Amsterdam, 1901.

-H.A. Speelman, *Calvijn en de zeyfstandigheid van de kerk*, Kampen 1994.

-Prof. dr. I. Schoffer, 'De Republiek der Verenigde Nederlanden, 1609-1702', in: idem, *De Lage Landen van 1500 tot 1780*, Amsterdam 1978.

-Jane Garrison, *L'Edit de Nantes et sa révocation*, Parijs 1985.

-Philippe Wolff et Janine Garrison (red.), *Histoire des protestants en France*, Toulouse 2001.

-Francois Bluche, *Louis XIV*, Parijs 1986.

-Michel-Edmon Richard, *La vie des protestants français de l'édit de Nantes a la révolution*, Parijs 1994.

© P.L. van Enk / *Transparant* (2005) €K

Dit artikel is OCR gescand en kan daarom kleine tiepvoudjes bevatten